

Překonat dědictví stalinismu

IVAN SVITÁK

Teoreticky existují alespoň tři základní problémy, jejichž ozřejmování pro českou veřejnost má à la longue rozhodující význam. První je *problém revisionistické ideologie*, tedy oné varianty stalinismu, jež byla zahájena Chruščevem na XX. sjezdu a jež pokračovala svým způsobem v pražském jaru jako reformní komunismus či socialismus s lidskou tváří. Bez ohledu na Chruščevův pád, tato ideologie modifikovaného stalinismu pokračuje jak v oficiální sovětské propagandě, tak v projevech sovětských dissidentů a je překvapující, že teoreticky není valného rozdílu mezi dissidentem Medvěděvem a mezi Chruščevovými vzpomínkami. (Viz Roy A. Medvedev "Let History Judge", 1971 a "Khrushchev Remembers", 1971). Revisionisté ať sověští nebo čeští, ať dissidenti nebo aparátčici, mají některá společná východiška, často aniž si toho jsou vědomi, protože jim druhořadé praktické rozdíly stanovisek zastíňují společného názorového jmenovatele.

Všichni "revisionisté" především předpokládají, že existuje rozdíl mezi stalinismem a sovětským režimem, čili že lze rozeznávat jednak dobrý leninismus jako normu správnosti politické akce, jednak špatné uplatnění leninismu, to jest špatnou praxi osoby nebo osob, jež způsobily deformace sovětské společnosti. Z tohoto předpokladu, jenž je zamlčenou základnou všech ideologických ilusí, to jest falešného vědomí, jež sovětská (a česká) byrokracie hýčká sama o sobě, z tohoto předpokladu nutně vyplývá, že pod stalinskou realitou je ukryt poklad leninismu jako konečné pravdy, jež byla dialekticky negována jen proto, aby v syntezě Chruščeva a Brežněva našel leninismus znovu své uplatnění. Pravdou však je, že nejsou žádné dva sovětské komunismy, z nichž jeden platil jako leninismus a druhý jako leninismus s deformacemi, pravdou je, že sovětský komunismus byl a je celistvý, a že jeho základem je nezměnná, příšerná realita stalinských institucí, jež trvají nezměnně bez ohledu na osoby Lenina, Stalina, Chruščeva a Brežněva a bez ohledu na ideologie, jež se mění. Dvojí historické oceňování sovětských institucí zahájil Chruščev v tajné řeči 1956, kde byl obsažen základní postulát veškeré revisionistické "teorie", totiž výklad historie Sovětského svazu jako mechanismu správných institucí a osobních chyb či zlo-

činů Stalina. Jeden ze Stalinových spolupracovníků byl natolik prozíravý, že se tu a tam omluvil za chyby Stalina, ale jen proto, aby zabezpečil technokracii, byrokracii a aparátnickou výsadní postavení a aby eliminoval radikálnější kritiky, kteří by chtěli jít věci na kloub.

V hledisku sovětského (a českého) revisionismu je nemožné chápat realitu vlastní společnosti jako to, co opravdu byla — to jest jako novou třídní společnost a není možné chápat cestu byrokracie k moci jako konstituování třídních antagonismů v nové, daleko brutálnější podobě. Počínaje Petrem Velikým, dějiny Ruska jsou cestou z barbarství a despotismu, uskutečňovanou barbaricky despotickými metodami, takže kontinuita barbarství a despotismu je zajišťována právě těmi, kteří proti despotismu bojí aniž odmítají barbarské metody. "De plus ça change, de plus c'est la même chose", čím víc se to mění, tím víc je stále stejná stará vesta. Stalin nestojí na konci tohoto paradoxu ruských dějin, protože kdyby stál, pražské jaro nemohlo skončit pod pásy tanků. Sověští revisionisté nemohou tedy chápat vlastní realitu jako formování třídní společnosti, ale maximálně jako sled zločinů a jsou neschopni pochopit pravdivě své třídní antagonismy, protože jsou v zajetí ideologie, jež je výrazem iluse, že třídní antagonismy zmizely. Ideologie socialismu s lidskou tváří zůstala poplatná přesně témuž způsobu posuzování minulosti a neochotou jít alespoň v teoretickém vědomí za meze XX. sjezdu. Chruščevův revisionismus, přesněji modifikace stalinské ideologie zachovávající všechny rysy stalinismu jako systému institucí, a český socialismus s lidskou tváří budou v historickém odstupu pouze dokumenty rozkladu marxismu. Čestnou výjimku můžeme udělat jen tam, kde přiznáme této ideologii značný politický vliv při instalaci sovětské (a české) byrokracie do role vládnoucí třídy nové vykořisťovatelské společnosti. V mezích sovětské revisionistické ideologie nelze však už nic chápat, tím méně analyzovat, protože tato ideologie má cenu jen jako soubor ilusí, v jejichž jménu se napřed masově vraždilo a pak se okupovaly cizí země. Sovětská ideologie má hodnotu odhalené lži, leč to je také vše. Jednodušeji řečeno, je nemožné zůstat sovětským komuni-

stou a mluvit pravdu. Sovětská (ale i česká) propaganda je neslučitelná s pravdou, protože v mezích propagandy lze přiznat jen dílečky chyby a snad zločiny, ale ne holou skutečnost, že zločiny jsou právě logickými důsledky zločinných institucí a degenerativního procesu, jenž neskončil Stalinovou smrtí, ale pokračuje se stoupající intenzitou k světovému konfliktu s Čínou. Pekingský rozhlas výstižně označil sovětskou revisionistickou kliku za notorickou prostitutku, která trvá na tom, aby se postavil pomník její cudnosti.

Druhá klíčová otázka je *povaha sovětského režimu*, kladená historicky jako otázka povahy stalinismu, to jest epochy prvních třiceti let existence sovětského státu. Stalinismus není historicky přechodný produkt sovětského systému, stalinismus je sovětský systém sám, systém institucí, jež se po Stalinově smrti nezměnily, trvají dále a budou nutně plodit nové formy represe, případně mírnější, uvnitř SSSR, za to tím agresivnější navenek. Stalinismus je současná sovětská realita třídní společnosti, ovládané byrokratickou mocenskou elitou, jež však v zájmu své sebezáchovy odstranila excesy násilí a překřtila se na leninismus, aniž se dotkla systému institucí, na němž stalinismus stojí a stál. Stalinismus není tedy deformovaný socialismus, deformace jinak správného režimu (sovětského nebo českého), stalinismus a sovětská i česká realita byly a jsou opuštěním socialismu, negací socialismu, jsou pseudosocialismem, který vyvrátil z kořenů všechny předpoklady Marxova humanismu, protože je uskutečnil jako frašku. Stalinismus nebyl a není jen novou ideologií, je to nová společenská realita a nová třídní společnost, s imperialistickou zahraniční politikou, totalitním režimem diktatury a s úplným potlačením lidských práv. Sovětský systém (stalinismus) ať v Čechách nebo na Sibiři, jeho ideologie, politický režim i zahraniční expanse je neslučitelný se socialismem, protože je to nová třídní společnost, založená na diktatuře byrokratické kliky, na úplném znásilnění humanistické tradice a na imperialismu. V sovětské skutečnosti (ve stalinistickém pseudosocialismu) vytváří nová hierarchie nový typ třídní společnosti, čímž se otázka smyslu revoluce klade znovu ve vědomí ruských dissidentů jako nesplněný slib. Jestliže měřítkem socialismu je kvalita lidských vztahů a nikoli míra spotřeby, pak se právě epocha Stalina se socialismem nadobro rozešla a humanistický smysl ruské revoluce je ztracen.

Takovéto posuzování stalinismu není nikterak nové a západní socialisté, liberálové a křesťané vidí správně v Chruščevových nebo Medvěděvových odhaleních jen potvrzení přes padesát let starého přesvědčení, že sovětský režim je ruským národním socialismem, jenž se valně neliší od nacionálního socialismu německého, i když hrál historicky odlišnou roli. Zatím co křesťané tvrdili a tvrdí, že despotismus je součástí socialismu a liberálové jsou přesvědčeni, že stalinismus je

obsažen v Leninově revoluci a odpovídá celkové historické tendenci směřování k totalitním režimům a despotickému nacionalismu, demokratičtí socialisté odmítali a odmítají tato tvrzení, protože se od předchozích liberálních či křesťanských hledisek liší názorem na sovětskou budoucnost. To jest v odpovědi na otázku: Může SSSR vykročit socialistickou cestou a spojit demokratické politické zřízení se socialistickou ekonomikou? Liberálové i křesťané odpovídají jednoznačně ne a vidí tedy ve ztroskotání liberalizačních tendencí v SSSR a ve středoevropských zemích sovětské zóny jen důkaz, že demokratizace totalitního režimu je pokusem o kvadraturu kruhu. Sociální demokraté, či demokratičtí socialisté, se neliší od křesťanských či liberálních postojů názorem na hrůzy stalinismu, ale vírou, že SSSR může vykročit k autentickému socialismu, že demokracie a socialismus jsou slučitelné a že budoucnost SSSR není třeba vidět v černých barvách. Sdílím toto hledisko a tvrdím tedy, že industrializace zaostalé země si vynutila zaostalé formy společenského života a sovětského státu, ale že vyspělé Rusko může svou tradici despotismu překonat, dovršit Říjen demokratickou revolucí, jež by změnila sovětské instituce a překlenout tak svou vlastní izolaci od Evropy a světa. Tři procenta carského proletariátu v r. 1917 a téměř polovina průmyslového dělnictva v obyvatelstvu SSSR v sedmdesátých letech dávají naději, že moderní ruská dělnická třída svrhne svou byrokracii a že se zbaví oněch okovů, které jí nasadila tato byrokracie právě jménem Lenina a Marxe. Tato perspektiva je plně slučitelná jak s demokratickým socialismem, tak s autentickým Marxem, není však slučitelná s byrokraticko-technokratickou ideologií vládnoucí elity, ať vládne v Moskvě nebo v Praze, před srpnem 1968 nebo po něm.

Třetí klíčový problém je v *chápaní dějin socialismu*, čili v souboru otázek tak zvaného kultu osobnosti. Nemožné hledisko kultu osobnosti není jen v tom, že Stalin byl stejně jednostranně obviňován jako byl jednostranně zveličen, ale hlavně v tom, že celá epocha je tu vysvětlena v přímém rozporu s Marxovou filosofií dějin, tedy teoreticky zcela neudržitelně. V Chruščevově (ale i Medvěděvově) hledisku je historie Sovětského svazu marginální k Stalinově biografii a jeví se v oně převrácené podobě, v jaké vystupovaly dějiny u kronikářů pišící gestá Dei per Francos. Pro každé falešné vědomí jsou reálné děje jen epifenomenon rozhodnutí osobností, takže osud sovětského státu se jeví Chruščevům i Medvěděvům jako paralela Stalinova osobního vývoje a devoluce jeho vědomí. Dějiny Sovětského svazu jsou dějiny Stalinovy psychopathologie a stačí pak odstranit pomníky despoty, aby dějiny pokračovaly. Chruščev ani jeho revisionističtí pokračovatelé — v Moskvě i v Praze — nemohli postavit rozhodující otázku, totiž otázku povahy sovětského režimu, protože se jí bojí jak čert kříže. Tato otázka totiž im-

plicitně obsahuje problém smyslu revoluce a je otázkou po třídní povaze režimu, vedoucí přímo k odpovědi, že sovětské zřízení je brutálním třídním panstvím byrokracie nad bezprávnými lidem, a že páteř sovětského zřízení — komunistická strana — je páteří všech zločinů. Tak se z polovičaté kritiky Stalina vyklubává onen základní problém, který nakonec žádná censura neudrží v tajnosti, protože se s ním denně setkává sovětský i český člověk, problém, nad nímž členům politbyra naskakuje husí kůže a jenž je přece jednoduchý jak pěst v zubech: je tohle vůbec socialistická společnost? Není-li, co to je? Jestliže Stalin socialismus deformoval, proč je deformován dvacet let po jeho smrti?

Kdyby byl Chruščevův výklad kultu osobnosti a genese stalinismu platný, pak by sovětský systém byl výjimkou v dějinách a vyvracel by Marxovo pojetí historie beze zbytku. Buďto Stalin vytvořil stalinismus a pak úloha osobnosti v dějinách je nezměrně větší než úloha výrobců, anebo byl Stalin plodem něčeho, co se revisionisté Chruščevova typu boji přiznat — byl plodem ruského despotismu, ryzím výrazem carismu a leninismu v zaostalé zemi, nikoli však socialismu. Stalin tak představuje ve falsifikované ideologii byrokracie neřešitelný problém, protože přiznají-li Marxův determinismus pak exkulpují Stalina a přiznávají-li Stalinův voluntarismus pak pohřbívají Marxovu filosofii dějin, jež ospravedlňovala revoluci. Aplikujeme-li naopak autentický marxismus anebo pouhý zdravý rozum, a vidíme-li v Stalinovi mistra popravčího, reprezentujícího zájmy gangu aparátníků a sovětské byrokracie, pak Stalin není ani nevinný ani není příčinou stalinismu. Byl a je výrazem ruské reality a důsledkem základních strategických omylů, kterých se dopustili ruští bolševici (včetně Lenina a Trockého), když opustili základní předpoklady Karla Marxe a první i druhé internacionály, *podle nichž se dělníci musí osvobodit sami, ne skrze revoluční intelektuality ani skrze instituci strany*. Na této otázce se rozštěpilo dělnické hnutí. Evropský socialismus a stalinismus je v tomto hledisku jen přesným potvrzením orthodoxních marxistů, kteří se s Plechanovem a Kautským obávali, že Rusko může poskytnout jen *zničující důkaz proti myšlence socialismu*, ale že ji nemůže naplnit reálným obsahem, protože k tomu chybí předpoklady. Kult osobnosti i jeho kritika spočívají na tak naivních falsifikacích, jež se hroutí vždycky v konfrontaci s fakty. I pro radikálního kritika, jakým je Medvědčev, Stalinovy chyby a odchylky od "správné linie" mají povahu hříchu, jsou to odchylky od normy, kterou je fiktivní leninismus jako míra pravdy. Pokud se za míru reality považují Leninovy názory, formulované v jiné epoše a mrtvý Lenin se stává absolutním soudcem, pak je tím opuštěn sám princip historicismu. Nad život je nadřazeno mrtvé dogma, jež už není metodou života ale metodou, jež chce řešit neřešitelné, ale neřeší řešitelné.

Bez ohledu na kult osobnosti a jeho výklad, strašlivá historická pravda zbývá po Stalinovi v naší přítomnosti jako poučení, že lež může být substitutem pravdy a jako vědomí, že bezbřehá možnost klamat celé vrstvy, třídy a národy je dána každému, kdo dokáže nejen lhát, *ale zabránit lidem v přístupu k pravdě*. Teprve totalitní společnost umožňuje, aby propaganda tvrdila systematicky nejen polopravdy a lži, ale aby navíc slovně vyznávala pravý opak toho, co ve skutečnosti dělá. Jestliže se informace nemohou šířit volně a diktatura může zabránit pravdě terorem, pak lze zabránit vědomí o krisi. Stalin byl mistr tohoto ideologického podvodu, protože právě nejšpinavější děje kryl nejušlechtilejšími slovy: velikou myšlenku proletářského humanismu použil k vytvoření byrokratické despotie, myšlenky svobody k elitismu, socialistické demokracie k absolutní negaci lidských práv a naděje v budoucnost k mystice sebezáporu jménem zítřka. Za báťušky Stalina, ale i za báťušky Brežněva pokračuje beze změny víchr stupidity, jež kdysi oznamoval, že hladomory jsou buržoasní výmysl, když lidé umírali hladem, který se zastával socialistické legality, když vraždil a posílal miliony na smrt a který konečně vyhlásil nejdemokratičtější ústavu právě když naplnil masami nevinných své koncentrační tábory. Dnes Stalinovi dědici jsou méně rasantní ve lžích, ale v podmínkách totalitní diktatury lži vždycky projdou.

Co je za těchto okolností hlavní? Studovat novou třídní společnost bez ohledu na to, co si sama o sobě myslí a nepopisovat ji s ideologickými předpoklady, které apriorně znemožňují pochopení problémů přesahujících leninism. "Listy" by měly zprostředkovávat *vědomí pravdy o naší a sovětské realitě* a vyjadřovat myšlenky, nevyhladitelné myšlenky, které nás spojují s lidmi doma a které nelze umlčet, zakázat a vyhladit, protože myšlenka svobody, socialistické demokracie a národní nezávislosti je konec konců neporazitelná.

GRAHAM GREEN O KARLU KYNČLOVI

Známý anglický spisovatel Graham Green se obrátil prostřednictvím denníku The Times dne 15.2.1973 na čs. úřady se žádostí, aby propustily z vězení nemocného novináře Karla Kynčla. Když vyjádřil znepokojení nad Kynčlovým zdravotním stavem a uvedl, že si již odpykal přes polovinu trestu, Graham Green se ptá: "Je čs. vedení tak nejisté, že se neodvážá propustit tohoto významného novináře a komunistu před koncem jeho trestu"?